

СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 332.1

Заяць В.С.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних
досліджень імені М.В. Птухи НАН України

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПІДГРУНТЯ КОНФЛІКТІВ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

SOCIO-ECONOMIC BACKGROUND OF CONFLICTS: CAUSES AND CONSEQUENCES

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено специфіку сучасних суспільних конфліктів в Україні. Визначено нагальні проблеми, які виникають у результаті соціально-економічної нестабільності, та їх вплив на зародження та розвиток соціальних конфліктів. Виявлено соціально-економічні причини конфліктів унаслідок формування непаритетних відносин у взаємодії «центр – периферія» та «багаті – бідні».

Ключові слова: конфлікт, суспільство, стратифікація, нерівність, бідність.

АННОТАЦИЯ

В статье исследована специфика современных общественных конфликтов в Украине. Определены насущные проблемы, которые возникают в результате социально-экономической нестабильности, и их влияние на возникновение и развитие социальных конфликтов. Выявлены социально-экономические причины конфликтов вследствие формирования непаритетных отношений во взаимодействии «центр – периферия» и «богатые – бедные».

Ключевые слова: конфликт, общество, стратификация, неравенство, бедность.

ANNOTATION

The article explores the specifics of contemporary social conflicts in Ukraine. The urgent problems that arise as a result of socioeconomic instability and their influence on the origin and development of social conflicts are identified. The socio-economic causes of conflicts are revealed due to the formation of unequal relations in the «center-periphery» and «rich-poor» interaction.

Keywords: conflict, society, stratification, inequality, poverty.

Постановка проблеми. У сучасній соціальній системі актуальна проблема суспільних конфліктів, її вирішення повинно розглядатися не як певна вада сформованих людських взаємовідносин, а як природний і цілком закономірний етап їх розвитку. Загально визнано, що конфлікт є нормою соціальної взаємодії суб'єктів, він виникає внаслідок змін у пріоритетах у межах суспільної системи інтересів та потреб, з одного боку, та індивідуальної – з іншого. Їх неузгодженість між собою може породжувати конфліктогенну ситуацію з різними варіантами її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціальних конфліктів їх причини та

наслідки висвітлюються у працях таких українських учених, як Е. Лібанова, О. Макарова, Л. Черенько. Домінують наукові дослідження, в яких соціальні конфлікти розглядають у широкому контексті проблеми нерівності та бідності.

Мета статті полягає у дослідженні природи сучасних соціальних конфліктів у суспільстві внаслідок формування непаритетних відносин у взаємодії «центр – периферія» та «багаті – бідні», визначенні їх причин та наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною причиною суспільних конфліктів залишається поглиблення антагонізму між найбіднішими і найбагатшими представниками соціуму. Стратифікація сучасного українського суспільства відбувається за критеріями нагромадженого фінансового капіталу, поточних доходів та прибутків, майновими статками. Це визначає позиції тих чи інших стратів у суспільній ієрархії та їх політичну вагу.

Сучасні соціальні конфлікти являють собою, по суті, заключний етап у вирішенні низки суспільних суперечностей. Головними ознаками того, що соціальна система знаходиться у фазі суспільних конфліктів, є:

- нерівномірний характер розподілу обмежених ресурсів розвитку;
- посилення соціальної нерівності, що спричиняє загострення конфлікту інтересів різних верств населення;
- конфлікт інтересів посилює конфронтацію між тими, хто має виняткове за розміром багатство, і рештою населення;
- відбувається реорганізація соціальної системи;
- виникають нові форми нерівності як підґрунтя для нових конфліктів та змін соціальної системи [1].

У сучасному глобальному просторі виникають нові форми соціальної асиметричності та зони конфліктності, зокрема між надбагатими

прошарками населення, представленими так званими «громадянами-глобалами» та рештою населення, так званими «громадянами-локалами» [2]. Якщо представники першої групи вільно переміщуються світом, належать до міжнародних організацій та спілкуються з громадянами інших країн, то представники другої групи до певної міри «замкнені» в територіальному просторі своєї країни чи навіть місця постійного проживання.

Українське суспільство являє собою високополяризований соціум як за рівнем добробуту, так і за доступом до ресурсів розвитку: природних, фінансових, соціальних. Абсолютно різними є можливості участі у політичному, громадському та культурному житті, у прийнятті управлінських рішень на рівні територіальних громад. Протягом тривалого часу зростали матеріальні статки багатой верстви населення, а в решти – лише знижувалися. Нерівність між багатими і бідними в українському суспільстві стала вражаючою, і лише загроза зовнішнього втручання до певної міри стримує від чергових соціальних потрясінь.

За висновком директора Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України Е.М. Лібанової, в українському суспільстві глибока нерівність породжує тотальну недовіру та соціальний нігілізм [3], поширюється масштабна бідність, а частка домогосподарств, які вважають себе бідними, щорічно зростає і становить близько 72,3%. Диференціація оплати праці між 1% найзаможніших і 50% найбіднішого населення є надмірно високою і становить близько 43,3 рази (для порівняння: у країнах Європи у середньому – 11,7; США – 24 рази). Розрахунки, проведені на основі даних Державної фіскальної служби України, дали змогу виявити дійсні масштаби асиметричності формування доходів населення. Зокрема, встановлено, що в Україні 10% доходів найбільш забезпечених громадян у 13 разів перевищують доходи найбіднішої половини населення (у Києві – у 22 рази), тоді як у Скандинавських країнах аналогічний показник становить три рази, у країнах ЄС – чотири рази. Оцінка співвідношення між доходами 40% найбідніших громадян та доходами 60% багатших громадян показує, що доходи першої групи становлять лише 15,2% до доходів другої групи [4]. У зв'язку з тим, що доходи найбагатших людей країни зазвичай не відображено цією звітністю, є підстави вважати, що дійсні масштаби цих відмінностей набагато істотніше. Така висока поляризація суспільства за доходами є якісною ознакою країн, що розвиваються. Найгірше те, що в країні фактично відсутній прошарок середнього класу, який на кінець 2015 р. становив лише 0,7% за самовизначенням опитаних; 27% уважали себе не бідними, проте й не середнім класом.

З-поміж причин посилення нерівності у суспільстві слід зазначити процес олігархізації

вітчизняної економіки з надвисокою концентрацією капіталу у цих структурах та різними політичними преференціями. Протягом тривалого періоду незалежності державно-олігархічна структура розкрадала економіку і збіднювала населення. Згідно з результатами досліджень Фонду «Демократичні ініціативи», корумпованість влади, з одного боку, та олігархізація економіки з привласненням прибутків і виведенням коштів за кордон – з іншого, є основними за соціально значущістю проблемами в країні (так оцінили відповідно 72% та 54,4% респондентів) [5]. На думку громадян, саме олігархи чинять найбільший опір реформам (51% респондентів).

За критерієм виробництва валового внутрішнього продукту на душу населення Україна належить до бідних країн світу (у 2015 р. валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу у фактичних цінах становив лише 46 413 грн.). За даними американського видання Forbes, у 2016 р. кількість мільярдерів у світі вперше перевищила 2 тис. осіб, їх загальний сумарний статок зріс на 18% та становив близько 7,67 трлн. дол. У цей рейтинг увійшли шість громадян України зі статком у розмірі 10,6 млрд. дол. [6]. За даними Державної фіскальної служби України, у 2016 р. кількість осіб із доходом понад 1 млн. грн. становила 3 504 особи, порівняно з 2015 р. вона зменшилася на 24% (на 1 180 осіб), хоча загальні доходи зросли на 13% (на 3,2 млрд. грн.) [7]. Серед мільйонерів, які задекларували такі доходи, у м. Києві проживало 1 686 осіб, Харківській області – 287, Дніпропетровській – 216, Одеській області – 211 осіб. У загальній структурі цих доходів найвища частка припадала на доходи від продажу цінних паперів, рухомого і нерухомого майна, його оренди, доходи від діяльності за кордоном, а також спадщина.

У соціальній структурі вагому частку займають бідні прошарки населення, причому за останні роки набули поширення нові форми бідності, зокрема раптова бідність через втрату постійних джерел формування доходів чи майна. В зоні ризику опинилися як вимушені переселенці внаслідок ведення бойових дій на Донбасі, так і населення, що залишилося проживати на окупованих територіях, насамперед ті з них, хто не мав заощаджень, спроможних компенсувати часткову чи повну втрату трудового доходу. Бідність українського населення посилюють високі податки та житлово-комунальні тарифи, боргові зобов'язання перед банківською системою з високими процентними ставками за кредит, необґрунтоване зростання цін на споживчі товари на тлі надзвичайно низьких соціальних стандартів оплати праці. В Україні понад 9 млн. сімей одержують субсидії на оплату комунальних послуг із державного бюджету.

Погіршує ситуацію поширення деструктивних процесів на ринку праці, зокрема зниження вакантності робочих місць у промисловому та

сільськогосподарському сегментах, зростання прихованого безробіття та неповної зайнятості через банкрутства підприємницьких структур чи ліквідацію освітніх і медичних закладів. Головною ознакою бідності стало падіння купівельної спроможності переважної більшості населення. Все це створює підґрунтя для виникнення нових соціальних конфліктів, зростання недовіри до влади, управлінських інституцій, громадських організацій. За даними вибіркового дослідження умов життя домогосподарств, рівень бідності у першому півріччі 2016 р. становив 24,1% (серед домогосподарств із дітьми – 28,9%, без дітей – 18,5%, серед працюючих – 19,9%, із дітьми до 18 років – 29,7%). Проте бідність, оцінена за фактичним прожитковим мінімумом, є значно вищою і становить 56,7% із тенденцією до зростання (27,7% та 53,5% за перше півріччя 2014 та 2015 рр.). Межа бідності, тобто рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб людини, досягла рівня 1 764 грн. у середньому на одну особу на місяць і збільшилася порівняно з попереднім періодом на 20,6%.

На тлі високого рівня бідності та збройного конфлікту на сході країни неухильно зростає прошарок осіб із нестійкою позицією у соціальній ієрархії, що значно розширює соціальну базу можливих конфліктів. Найгірше те, що ризики повної чи часткової втрати майна, доходу поширюються на все більшу частину українського населення, яке втрачає довіру до державних інституцій, місцевої влади, сподіваючись лише на власні зусилля та можливості. І хоча, за даними Держкомстату України, чисельність злиднених знаходиться у межах 0,3-0,5% усього населення, можна стверджувати, що за останні роки межі бідності розширилися та поглибилися «соціальне дно», наповнене жебраками та безпритульними особами. Це вимагатиме зростання державних видатків на соціальну допомогу, тоді як вирішення інших нагальних проблем не фінансуватиметься.

Соціально-економічне підґрунтя конфронтацій виникає внаслідок формування непаритетних відносин у взаємодії «центр – периферія», що виникає на основі об'єктивних чинників територіальної диференціації і концентрації, з одного боку, та поглиблюється чи зменшується під впливом адміністративного менеджменту та політики регіонального розвитку – з іншого.

Сформовані відносини у системі «центр – периферія» набули певних специфічних ознак, основна з яких – істотний розрив у рівні соціально-економічного розвитку між центром та периферією з домінуванням тенденцій відцентрового характеру для центра та доцентрових – для периферійних територій. Якщо у центрі активно відбуваються процеси концентрації економічної діяльності та соціальної активності, то на периферії, навпаки, активізуються процеси деконцентрації та дезінтеграції, які нерідко формують так звану периферійну мен-

тальність, яка до певної міри стримує впровадження інновацій та більше сприяє «консервації» раніше сформованих взаємозв'язків та взаємозалежностей [8].

Триває поглиблення регіональної диференціації за показником відносної бідності. Лідруючі позиції за відносним критерієм бідності належать Рівненській області – 52%, що майже в 2,2 рази вище за середньоукраїнське значення (I півріччя 2016 р.) Достатньо високий рівень бідності відзначається у Донецькій (31,2%), Київській (без міста Києва) (34,6%), Луганській (38%), Херсонській (35,7%), Хмельницькій (32,5%) областях. Порівняно з першим півріччям 2015 р. у восьми регіонах країни відбулося зростання рівня відносної бідності, глибина бідності зросла в 12 регіонах. Погіршення ситуації в деяких регіонах спостерігається як за рівнем, так і за глибиною бідності, зокрема у Київській та Рівненській областях. Найвищими темпами рівень відносної бідності зріс у Чернігівській області – на 10,1 в. п. У Київській (без міста Києва), Рівненській, Запорізькій, Харківській областях та місті Києві відбулося підвищення рівня бідності в межах 5,4–9,4 в. п.

В Україні тривалий час зберігається висока бідність населення у сільських поселеннях та малих містах (27,4%), що в 1,5 рази перевищує аналогічний показник по великих містах країни, причому збільшення бідності відбувається зі зменшенням поселень. При цьому бідність населення малих міст наближена за основними причинами і параметрами до сільської бідності. Позитивною тенденцією 2016 р. є загальне скорочення (порівняно з відповідним періодом минулого року) рівня бідності за відносним критерієм за рахунок зниження сільської бідності. Водночас у містах спостерігається його зростання на 1,6 в. п. (у малих містах рівень відносної бідності не змінився, у великих містах – зріс на 2,7 в. п.). І хоча у сільських поселеннях відбулося певне зниження рівня відносної бідності, проте за рахунок великих міст відносна бідність зросла загалом по містах.

В Україні соціальна стратифікація чітко відстежується у розрізі «місто – село», оскільки значною мірою різняться умови проживання та зайнятості. За сучасного соціально-економічного розвитку в країні зростає чисельність осіб, рівень доходів яких дещо перевищує межу бідності. Переважна більшість населення витрачає одержані доходи на поточне споживання, а отже, можливості формувати заощадження є мінімальними, здебільшого це декілька відсотків від сукупних витрат домогосподарств (за винятком 10-го децилю – 12,4%) (табл. 1). У становищі обмежених фінансових ресурсів опиняються не лише низькодоходні групи населення, а й групи населення із середнім рівнем доходів.

Значною проблемою в системі диференціації «центр – периферія» є співвідношення рівня доходів та витрат їх мешканців. Якщо

міські та сільські домогосподарства витрачають на продовольчі товари понад половини всіх витрат (відповідно 3 023,1 грн. та 3 228,4 грн. на домогосподарство в місяць), а непродовольчі витрати практично не різняться (1 596,8 грн. у містах та 1 642,8 грн. у селах), то витрати на послуги мають надмірну диференціацію: міські домогосподарства витрачають 951,1 грн., а сільські – лише 486,6 грн., тобто майже в два рази менше (в середньому в Україні 803,5 грн.). Специфіка життєдіяльності у містах і селах зумовлює значні відмінності у витратах, пов'язаних із транспортом, оплатою житлово-комунальних послуг та придбанням товарів тривалого користування. Яскравим свідченням нерівних можливостей є більш ніж двократна різниця у витратах на освіту (40 грн. у сільській місцевості проти 88 грн. у міській) та майже чотирихкратна різниця у витратах на відпочинок і культуру (23 грн. у сільській місцевості проти 82 грн. у міській).

Дослідження структури розподілу загальних доходів домогосподарств України свідчить про

її деформованість, тобто значне зміщення на користь високодоходних груп – у 10-му децилі зосереджено понад їх п'ятої частини. Якщо частка загальних доходів між 1-м та 8-м децилями зростає дуже поступово (приблизно на 1–1,5 в. п. із кожним децилем), то розрив між двома останніми децилями становить 6,2 в. п. (місто – 6,7 в. п., село – 5 в. п.) (рис. 1).

Наведена структура розподілу загальних доходів населення в Україні свідчить фактично про відсутність середньодоходної групи, яка б вирізнялася від бідних верств населення та виконувала стабілізуючу функцію у суспільстві. Спостерігаються значні відмінності у характері розподілу доходів за типами поселень у розбивці по децилях, а саме в першому децилі вона становить 0,3 в. п., у десятому децилі – 1,5 в. п. на користь міста. Це характеризує підґрунтя посилення можливої соціальної конфронтації.

За останні роки внаслідок кризових явищ спостерігається тенденція випереджаючого зростання витрат населення порівняно з номі-

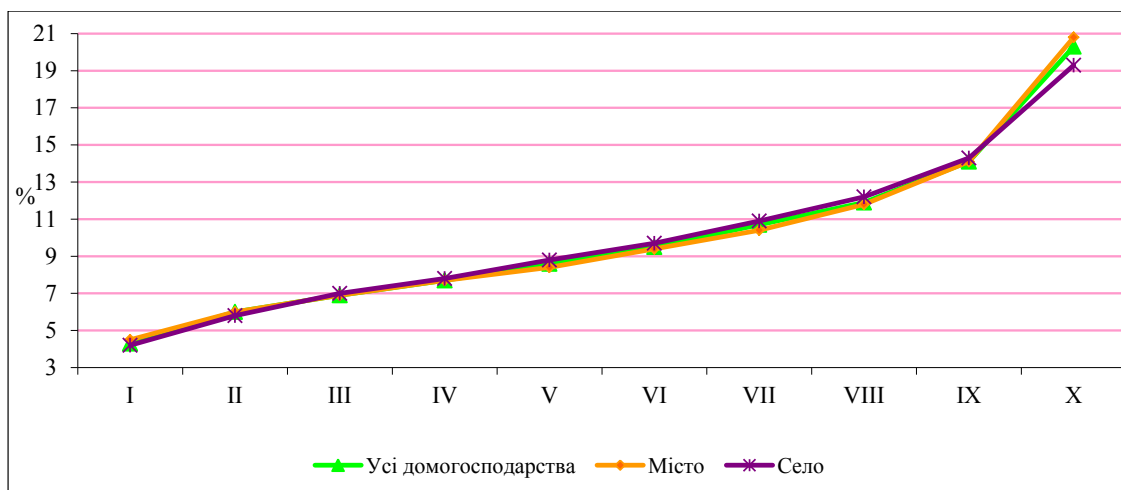

Рис. 1. Розподіл загальних доходів за децильними (10% -ми) групами населення, I квартал 2016 р., %

Джерело: складено за [9]

Таблиця 1

Структура сукупних витрат домогосподарств залежно від рівня середньодушових еквівалентних загальних доходів, перший квартал 2016 р., %

	Всього	Місто	Село	1-й дециль	10-й дециль	Децильні групи нижче прожиткового мінімуму (1330 грн).
Усього сукупних витрат, грн. (грн. на місяць на одне домогосподарство)	5822,8	5870,8	5724,2	3818,3	9149,0	3471,5
Розподіл споживчих сукупних витрат						
Продовольчі товари	53,2	51,5	56,4	64,3	41,9	64,8
Непродовольчі товари	27,5	27,2	28,7	23,0	26,9	22,5
Послуги	13,8	16,2	8,5	10,5	18,8	10,5
Неспоживчі сукупні витрати (допомога родичам та іншим особам, купівля акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво та капітальний ремонт житла тощо)	5,5	5,1	6,4	2,2	12,4	2,2

Джерело: складено за [9]

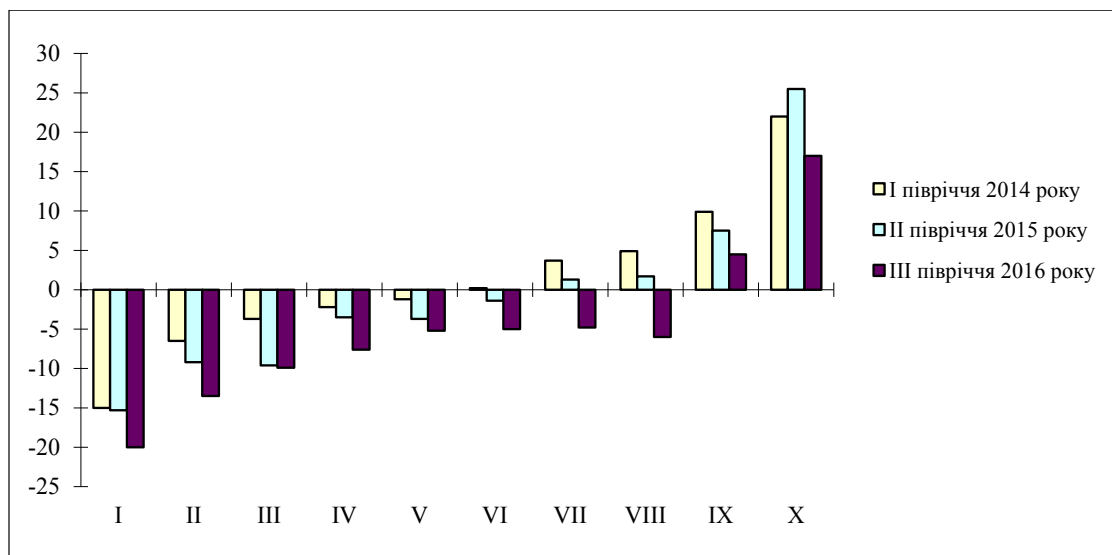

Рис. 2. Приріст заощаджень домогосподарств у розрізі децильних груп, млрд. грн.*

* Різниця між номінальними доходами та поточними витратами населення, що розподілені за децильними групами за відповідними структурами обстеження умов життя домогосподарств.

Джерело: складено за [10]

нальними доходами, що зумовлює скорочення заощаджень. Цей процес спричинений реалізацією відкладеного попиту та зменшенням масштабу вимушеної економії з боку окремих домогосподарств, що призвело до зменшення фінансових ресурсів домогосподарств у першому півріччі 2016 р. на 51,3 млрд. грн. Проте таке скорочення відбувається лише в 1–8 децилях; у 9–10 децилях рівень заощаджень лише зростає, хоча й нижчими темпами (рис. 2).

Висновки. Отже, соціально-економічним підґрунтям конфліктів в українському суспільстві є реальні процеси трансформації його економічної та соціальної структур:

– по-перше, посилення позицій олігархічної влади, яка завжди намагається досягти збагачення і збільшення надприбутків, убачаючи у цьому сенс управління економічною системою та соціумом; це посилює процеси соціальної поляризації суспільства, зростання соціально-економічної асиметрії та збідніння значної частки населення;

– по-друге, через домінування приватних інтересів над державними, неефективну систему державного управління відбувається не лише зниження ефективності економіки, а й істотна втрата нею потенціалу конкурентоспроможності;

– по-третє, поширення недобросовісної конкуренції у зв'язку з можливістю використовувати державний та адміністративний ресурси стримує розвиток середнього й малого бізнесу як джерела нових робочих місць і трудових доходів для значної частки економічно активного населення;

– по-четверте, зберігається високий рівень бідності населення та низький рівень його соціального захисту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Яремчук С. Сучасна конфліктологічна парадигма у соціологічному пізнанні / С. Яремчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/468/1сучасна%20конфліктологічна%20парадигма...pdf>.
2. Радзівська С.О. Глобальна економіка / С.О. Радзівська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib-net.com/content/9758_Syperechnosti_ta_asimetrii_ekonomichnoi_globalizacii.html.
3. Лібанова Е.М. «Україна єдина» – це мета, а не гасло / Е.М. Лібанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-.html>.
4. Лібанова Е.М. Чому влада зацікавлена в збереженні бідності серед населення / Е.М. Лібанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mind.kiev.ua/openmind/20171721-chomu-vlada-zacikavlena-v-zberezhenni-bidnosti-sered-naselennya>.
5. Склярів Р. Як подолати розкол між елітами та народом: шлях знизу / Р. Склярів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gazeta.dt.ua/macrolevel/yak-podolati-rozkol-mizh-elitami-i-narodom-shlyah-znizu-.html>.
6. Рейтинг мільярдерів Forbes-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dilovyi.info/17783-2/>.
7. Кількість мільйонерів у 2016 році зменшилась майже на чверть [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economics/2226382-kilkist-miljoneriv-zmensilas-majze-na-cvert.html>.
8. Пилипенко І.О. Методи та прийоми розподілу геопростору за ознаками «центр-периферія» / І.О. Пилипенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-60/6.Pilipenko.pdf>.
9. Витрати і ресурси домогосподарств України у I кварталі 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm.
10. Звіт про фінансову стабільність НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104>.